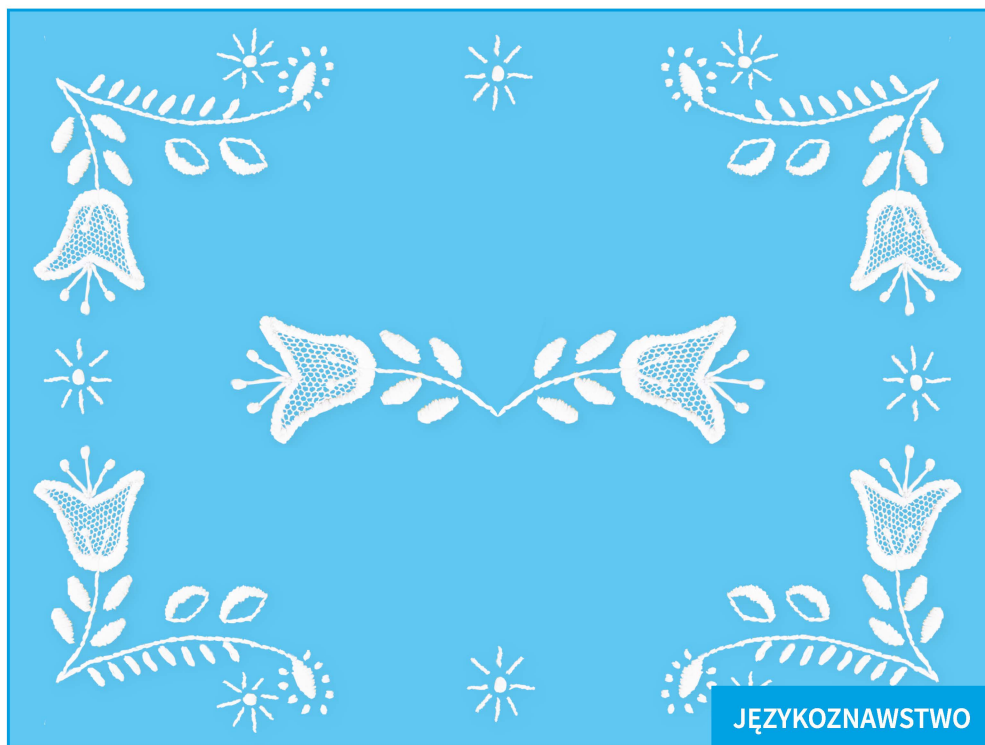

Agnieszka Wierzbicka

N

Nazwy roślin jako zwierciadło wiejskiego świata

(na materiale
gwary kujawskiej)

JĘZYKOZNAWSTWO

DIALEKTOLOGIA

**Nazwy roślin
jako zwierciadło
wiejskiego świata**

(na materiale
gwary kujawskiej)

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

[Kup książkę](#)

Agnieszka Wierzbicka

Nazwy roślin jako zwierciadło wiejskiego świata

(na materiale
gwary kujawskiej)

Agnieszka Wierzbicka (ORCID: 0000-0002-5291-5785) – Uniwersytet Łódzki
Wydział Filologiczny Instytut Filologii Polskiej i Logopedii, Zakład Współczesnego Języka Polskiego
90-236 Łódź, ul. Pomorska 171/173

RECENZENCI

Stanisław Cygan, Halina Pelcowa

REDAKTOR INICJUJĄCY

Urszula Dzieciatkowska

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Aleksandra Kielczykowska

SKŁAD I ŁAMANIE

AGENT PR

KOREKTA TECHNICZNA

Elżbieta Pich

PROJEKT OKŁADKI

efectoro.pl

agencja komunikacji marketingowej

Grafika wykorzystana na okładce na podstawie zdjęć haftów Ireny Wierzbickiej
wykonanych przez Agnieszkę Wierzbicką

© Copyright by Agnieszka Wierzbicka, Łódź 2023

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2023

<https://doi.org/10.18778/8331-338-2>

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.11053.23.0.M

Ark. wyd. 13,8; ark. druk. 15,625

ISBN 978-83-8331-338-2

e-ISBN 978-83-8331-339-9

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

90-237 Łódź, ul. Jana Matejki 34A

www.wydawnictwo.uni.lodz.pl

e-mail: ksiegarnia@uni.lodz.pl

tel. 42 635 55 77

SPIS TREŚCI

Wprowadzenie	7
I. Przedmiot, cel, metodologia i zakres studium językowo-kulturowego	9
1.1. Cel, zakres i metody pracy	9
1.2. Nazwy roślin — stan badań	20
1.3. Układ pracy	24
II. Region kujawski. Rys historyczno-geograficzny	31
III. Gwara kujawska	35
IV. Typologia nazw roślin w gwarze kujawskiej	37
4.1. Rośliny polne, łąkowe i rosnące na przychaciach oraz przydrożach	38
4.2. Rośliny ogrodowe	99
4.3. Rośliny wodne oraz występujące na mokradłach, bagnach i torfowiskach	123
4.4. Krzewy i krzewinki	137
4.5. Drzewa	156
V. Kujawskie nazwy roślin w perspektywie lingwistycznej	181
5.1. Charakterystyka genetyczno-semantyczna nazw roślin	181
5.1.1. Nazwy odziedziczone (łącznie w całej kategorii: 91 nazw)	182
5.1.2. Nazwy znane we współczesnej polszczyźnie ogólnej i w gwarach (łącznie w całej kategorii: 103 nazwy)	184
5.1.3. Nazwy kujawskie i powstałe od nich derywaty (łącznie w całej kategorii: 30 nazw)	185
5.1.4. Zapożyczenia, kalki z innych języków i utworzone od nich derywaty (łącznie w całej kategorii: 47 nazw)	186
5.1.5. Nazwy przeniesione (łącznie w całej kategorii: 22 nazwy)	187
5.1.6. Nazwy zniekształcone (łącznie w całej kategorii: 5 nazw)	188
5.2. Synonimy i polisemy kujawskich fitonimów	190
5.3. Przemiany zasobu leksykalnego nazw roślin na Kujawach	201
5.4. Językowy obraz świata utrwalony w kujawskich nazwach roślin	210
Podsumowanie	217
Wykaz skrótów użytych w pracy	221
Literatura i jej skróty	223
Indeks polskich i łacińskich botanicznych nazw roślin	239

WPROWADZENIE

Chłop znajdował określenie na każde zjawisko, które pojawiało się w orbicie jego życia. Nic nie mogło zostać nienazwane, ponieważ nazwanie jest osławianiem relacji między człowiekiem a światem. Chłop był skazany na permanentne osławianie świata, żeby nie czuć lęku przed tym światem, żeby dało się współżyć z tym światem.

Wiesław Myśliwski w rozmowie
z Karoliną Wawer *Nikt nie zna mojego życia*

Słowa wybitnego współczesnego pisarza rozpoczynają tę monografię nieprzypadkowo. Wiesław Myśliwski, tworząc swoje powieści, czerpie garściami z żywej ludowej mowy, doświadczenia i chłopskiej mądrości. Jako uważny obserwator dostrzega to, co w codziennym życiu ludzi żyjących na wsi jest najważniejsze i co determinuje język tej społeczności.

Człowiek mieszkający na wsi był zawsze częścią przyrody, żył zgodnie z jej rytmem, uzależniając swoje działania od pór roku. Siał i sadił rośliny nadające się do uprawy i jedzenia, a także zbierał dziko rosnące zioła, owoce, aby korzystać z ich dobroczynnych właściwości nie tylko w przypadku leczenia różnych chorób, lecz również odczyniania uroków i odpędzania złych mocy czy tworzenia opowieści i pieśni o ich magicznych atrybutach (jak choćby baśni o kwiecie paproci). Rośliny były od wieków i do dziś dnia są inspiracją dla mieszkańców wsi — artyści ludowi tworzyli niezwykle, wielokolorowe kwiatowe wzory, które zdobiły chaty, wycinanki i malunki, a także — w postaci haftów — ubrania noszone na co dzień i od święta w różnych regionach Polski.

Obserwacja przyrody przez wiele wieków była wraz z kalendarzem liturgicznym jednym ze sposobów porządkowania i utrwalania w pamięci chłopów wielu czynności i zdarzeń związanych z cyklem wegetacyjnym roślin: czasem przygotowań do siewu, zbiorów. Gdy człowiek zaburzał naturalny rytm, przyroda odpłacała niskim plonem, nieurodzajem, nieszczęściem, różnymi chorobami, a nawet śmiercią (por. Szot-Radziszewska 2005: 30). Także w tworzonych przez ludzi mieszkających na wsi przysłowiach czy kultywowanych obrzędach łączonych z określonymi zdarzeniami roku liturgicznego przewijały się określone gatunki roślin (Wierzbicka Ag. 2018: 229–243).

Koegzystencja ludzi i roślin oraz wpływ tych ostatnich na życie mieszkańców wsi stały się impulsem do przeprowadzenia badań terenowych dotyczących tej kategorii nazw. Uznałam, że szerszy obszar badań pozwoli ukazać bogactwo fitonimów i uchwycić pewne typowe dla nich procesy nazewnicze. Na miejsce badań wyznaczyłam bliskie mi Kujawy — rodzinne strony moich pradziadków ze strony mamy, Anieli Skowrońskiej z domu Twardowskiej i Zenona Skowrońskiego. Obszar ten wybrałam nie tylko ze względów sentymentalnych, ale przede wszystkim mając na uwadze jego ciekawe położenie na granicy dwóch dialektów: wielkopolskiego i mazowieckiego.

Mam świadomość, że opracowane przeze mnie studium nie wyczerpuje i nie uwzględnia pełnego zasobu leksykalnego fitonimów używanych przez mieszkańców kujawskich wsi. Mam jednak nadzieję, że przyczyni się do utrwalenia niezwykle barwnego i ciekawego świata zakłętego w ludowych i gwarowych określeniach roślin rosnących na Kujawach, a także — być może — stanie się przyczynkiem do kolejnych analiz językoznawczych, etno- i antropolingwistycznych, sytuując kujawskie fitonimy na szerszym polskim i słowiańskim tle.

Łódź, 13 kwietnia 2023 r.

I. PRZEDMIOT, CEL, METODOLOGIA I ZAKRES STUDIUM JĘZYKOWO-KULTUROWEGO

1.1. Cel, zakres i metody pracy

Świat roślin jest na równi ze światem zwierząt niezwykle bliski każdemu człowiekowi, a szczególnie mieszkańcom wsi. Będąc nieodłącznym elementem krajobrazu, wywierał przez wieki wpływ na procesy nazewnictwa — niemal każda roślina zyskiwała na wsi zwykle kilka określeń. To spostrzeżenie stało się impulsem do zebrania i przeanalizowania fitonimów używanych na Kujawach. Z uwagi na to, iż przygotowywany materiał był jedynie częścią większego zbioru roślin, które funkcjonują na tym obszarze, oraz fakt, że wskazana kategoria nazewnictwa fitonimów może być badana z bardzo różnych perspektyw, **naczelnym celem tego studium stała się charakterystyka wyekscerpowanych podczas badań kwestionariuszowych nazw gatunków roślin występujących na Kujawach pod względem etymologicznym, semantycznym, ale także fonetycznym i — niekiedy — słowotwórczym, z uwzględnieniem specyfiki gwary kujawskiej.**

W studium dokonana zostanie szczegółowa analiza zarówno określeń prostych (jednowyrazowych), jak i złożonych (zestawień). Ważnym aspektem będzie także ukazanie zróżnicowania leksykalnego (bogactwa synonimów, polisemów) na obszarze Kujaw.

Istotne będzie także odtworzenie językowego obrazu rzeczywistości mającego swoje odbicie w fitonimach, ukazuje on bowiem różne aspekty wiejskiej kultury materialnej i najbliższe chłopom środowisko — ziemię. Przywołując słowa wybitnego polskiego dialektologa Z. Stiebera, studium to pisane było z przekonaniem, iż „(...) badanie współczesnego słownictwa ludowego może nieraz sięgać w przeszłość głębiej niż badanie języka przekazanego tylko na piśmie” (1956: 11).

Przedmiotem opisu stało się 108 gatunków roślin, które są najbliższe człowiekowi (najczęściej ze względów użytkowych) i występują pospolicie na Kujawach. Były to rośliny dziko rosnące, ale także uprawne (tu głównie zaprezentowane zostały rośliny ozdobne i zioła, np. *aksamitka rozpierzchna*, *nasturcja większa*, *piwonia lekarska*, *lilia biała*, *melisa lekarska*, *cząber ogrodowy*). W niniejszej pracy zostały zgromadzone wszystkie odnotowane podczas badań własnych nazwy niedeferencyjne — bez względu na ich charakter i pochodzenie (z polszczyzny ogólnej czy też z gwar) — by uchwycić w pełni zasób fitonimów Kujawiaków. Pozwoliło to na utrwalenie zarówno słownictwa gwarowego, jak i słownictwa

występującego w gwarze, a tym samym umożliwiło ukazanie bogactwa tej kategorii nazw w słowniku mieszkańców wsi (Pelcowa 2017: 14; Kąś 2011, I: 13). Dzięki takiemu podejściu możliwe stało się pełniejsze odtworzenie rzeczywistości wiejskiej — świata często nieznanego badaczom.

Na początku pracy ważką kwestią było precyzyjne wytypowanie miejsca do prowadzenia badań. Jak już zostało wspomniane we *Wprowadzeniu*, wybór Kujaw był nieprzypadkowy i podyktowany położeniem na pograniczu dialektów: wielkopolskiego i mazowieckiego. Warto jednak zaznaczyć, że nie były to jedyne sfery oddziaływania — na ziemi kujawskiej odnaleźć bowiem można także wpływ gwar Pomorza (por. Sawaniewska-Mochowa 2016: 27) i Kaszub.

Kujawy to obszar ciekawy, językowo niejednorodny, gdzie wykształcanie się gwary pozostawało w ścisłym związku z podziałami administracyjnymi i politycznymi. To teren, na którym

(...) rysują się wyraźnie różnice między częścią północną a położonymi na południe od Gopła obszarami bagienno-lesistymi, gdyż warunki fizjograficzne powodować musiały nierównomierność zaludnienia, co utrudniało w sposób naturalny ekspansję cech językowych (Strokowska 1978: 10)¹.

Nie bez znaczenia była także różnorodność występującej tu flory, co podkreślał w drugiej połowie XIX wieku O. Kolberg, opisując ten region następująco:

Kujawy się nam wielce podobały. Lud czerstwy, urodziwy, ochoczy, mowę ma czystą i jest gościnny; ziemia zaś wszędzie pokryta najurodzajszą warstwą, oprócz okolic Ciechocinka i Połajewa, gdzie nagle klasa gruntu się zmienia. Liczne wsie starożytnym odznaczają się założeniem. Z roślin oprócz wyżej wspomnianych [*komosy dzikiej, ostromleczu łopatkowego, zanokcicy skalnej, zanokcicy murowej, zanokcicy zielonej* — przyp. aut.] znaleźliśmy tam: Jaskier polny (*Ranunculus arvensis*), którego nasiona zanieczyszczają zboża i trudno potem od ziarna oddzielić się dają; Krowiarz rolna (*Melanpyrum arvense*), Groszek bulwiasty (*Lathyrus bulbosus*) kwiat ma śliczny różowy i bulwki na końcach korzeni, które będąc młode, mają smak dość przyjemny; trzeba je jednak szukać na pół łokcia i więcej ziemi. Wszystkie te rośliny oznaczają żyzne i tęgą grunta (Kolberg 1867b: 263).

Przy prowadzeniu gwarowych badań terenowych pierwszą istotną kwestią stało się wyznaczenie punktów według określonej siatki geograficznej. Tu podstawę stanowiła siatka stworzona przez K. Dejnę na potrzeby *Atlasu gwar polskich* (1987: 47–72). Punkty były tu oddalone od siebie o 25 kilometrów. Przy typowaniu miejscowości w badaniach własnych wzięto pod uwagę, że istotą nie jest szukanie miejsca w terenie idealnie wyznaczonego przez siatkę, ale takiego,

¹ Szerzej o tym zagadnieniu traktuje rozdział III pt. *Gwara kujawska* (s. 35–36).

które może leżeć nawet w promieniu 5–10 kilometrów od tego punktu. Ta odległość sprawia, że otrzymany materiał jest reprezentatywny dla danej okolicy. Dla porównania siatka punktów badawczych w *Atlasie języka i kultury ludowej Wielkopolski* (AJKLW) wynosiła 15–18 km.

Podstawą analizy stały się materiały zebrane w 21 wsiach na Kujawach i na obszarach graniczących z tym regionem w latach 1999–2000:

- **punkt 1 Wilkowo**, gm. Sępólno Krajeńskie (dwoje informatorów)
- **punkt 2 Lubodzież**, gm. Lniano (dwoje informatorów)
- **punkt 3 Suchorączek**, gm. Więcbork (dwoje informatorów)
- **punkt 4 Glinki**, gm. Koroniewo (dwoje informatorów)
- **punkt 5 Gliszcz**, gm. Sicienko (dwoje informatorów)
- **punkt 6 Włoki**, gm. Dobrcz (troje informatorów)
- **punkt 7 Józefkowo**, gm. Kcynia (dwoje informatorów)
- **punkt 8 Zielonka**, gm. Białe Błota (jeden informator)
- **punkt 9 Wielki Sosnowiec**, gm. Łabiszyn (dwoje informatorów)
- **punkt 10 Chrośna**, gm. Solec Kujawski (dwoje informatorów)
- **punkt 11 Kania**, gm. Barcin (troje informatorów)
- **punkt 12 Kijewo**, gm. Gniewkowo (dwoje informatorów)
- **punkt 13 Ryszewko**, gm. Wąsawa (troje informatorów)
- **punkt 14 Żerniki**, gm. Janowiec Wielkopolski (dwoje informatorów)
- **punkt 15 Topola**, gm. Rojewo (troje informatorów)
- **punkt 16 Kobylnica**, gm. Kruszwica (dwoje informatorów)
- **punkt 17 Pikutkowo**, gm. Brześć Kujawski (dwoje informatorów)
- **punkt 18 Wola Kożuszkowa**, gm. Jeziora Wielkie (dwoje informatorów)
- **punkt 19 Redecz Wielki**, gm. Lubraniec (dwoje informatorów)
- **punkt 20 Rakutowo**, gm. Kowal (dwoje informatorów)
- **punkt 21 Rybno**, gm. Przedecz (dwoje informatorów)

Jak już wcześniej zaznaczono, kilka ze wskazanych powyżej miejscowości nie jest położonych na terenie dzisiejszych Kujaw (są to punkty 1–5, 18, 21). Ze względu na fakt, iż granice obszaru kujawskiego zmieniały się przez wiele wieków, trudno było jednak wyznaczyć jedną linię podziału. Materiał był więc zbierany nie tylko na właściwych Kujawach, ale także na terenach bezpośrednio graniczących współcześnie z tym regionem (na Pałukach, w Krajnie oraz na pograniczu Wielkopolski i Kujaw). Badaniu poddanych zostało łącznie 45 interlokutorów.

Celem pracy stało się także zestawienie zgromadzonych nazw z danymi starszymi, spisanyymi m.in. przez O. Kolberga (1867a, 1867b, 2014) i J.W. Szulczewskiego (1932), a także podanymi w *Atlasie języka i kultury ludowej Wielkopolski* (1982–1996), monografii *Rośliny w wierzeniach i zwyczajach ludowych*. *Słownik Adama Fischera* (2016) oraz pochodzącymi ze słowników tworzonych przez badaczy: *Słownika gwary i kultury Kujaw* (t. I) pod red. Z. Sawaniewskiej-Mochowej (2017), *Słownika gwary kujawskiej czyli jak mówiono w Inowrocławiu i okolicy* (2021) autorstwa W. Prusaka, jak również słowników sporządzonych

przez autochtonów: *Małego słownika gwary kujawskiej* (2013) K. Podczaskiej oraz *Słownika gwary Kujaw wschodnich, wyrazów dawniej używanych, porzekadeł i powiedzonek* (2014) autorstwa A.B. Łukaszewicza. Dzięki temu możliwe stało się porównanie nazewnictwa roślin w mowie mieszkańców Kujaw w dłuższej perspektywie czasowej — między 1867 a 2021 rokiem.

Istotną kwestią w przygotowaniach do prowadzenia badań terenowych było opracowanie odpowiedniego kwestionariusza. Stworzony i użyty podczas badań na Kujawach obejmował 108 gatunków — dla porównania S. Dubisza — 112 (1977: 9), a E. Rogowskiej — 132 (1998: 153). Wśród wybranych roślin znalazło się 46 gatunków ziół, chwastów, kwiatów rosnących na polach, łąkach, przychaciach i przydrożach, a 19 gatunków stanowiły rośliny ogrodowe (hodowane przez człowieka). Ponadto opisanych zostało 10 różnych roślin wodnych i bagiennych, 15 krzewów i krzewinek² oraz 18 gatunków drzew. Taki dobór roślinności nie był przypadkowy, gdyż ze względu na duże obszary pól uprawnych i łąk wykształciły się na Kujawach, według J. Wilkoń-Michalskiej, „zespoły chwastów, związanych z uprawą roli, i zespoły roślin łąkowych” (1971: 57). Pozostałe tereny interesującego obszaru to lasy (przeważnie sosnowe) i zbiorowiska roślin wodnych oraz bagiennych (najmniej zmienione przez człowieka). Orientacyjnie na Kujawach występuje około 1030 gatunków roślin, co w porównaniu z innymi regionami przedstawia się następująco:

Tabela 1. Porównanie występowania gatunków roślin na terenie Kujaw i innych obszarów

Wyszczególnienie	Polska	Pomorze Zach.	Wielkopolska i ziemia lubuska	Pomorze Wsch.	Nizina Mazowiecko-Podlaska	Kujawy
Liczba gatunków	2250 100%	1575 70%	1394 62%	1258 56%	1207 53%	1030 46%
W przybliżeniu powierzchnia km²	315 tys.	46 tys.	42 tys.	29 tys.	64 tys.	8,6 tys.
Zagęszczenie gatunków na km²	0,007	0,034	0,033	0,042	0,019	0,118
Liczba rodzajów	722	559	507	495	489	419

Źródło: opracowanie własne na podstawie Wilkoń-Michalska 1971: 34.

² Krzewinka to „zwykle niska roślina do 0,5 m wysokości, częściowo drewniejąca, rozgałęziająca się głównie pod powierzchnią ziemi lub tuż nad ziemią, o pędach częściowo ścielących się po ziemi, np. borówki, jagody, wrzos” (*Encyklopedia powszechna PWN* 1974, t. II: 632).

Dane zamieszczone w Tabeli 1 wskazują na znaczące zagęszczenie gatunków roślin na Kujawach (w porównaniu z innymi regionami) przy zdecydowanie mniejszej ich liczbie w stosunku do innych regionów.

Stworzenie właściwego kwestionariusza nie było rzeczą prostą. Pierwszym kryterium, które zostało zastosowane przy wyborze określonej rośliny, było jej powszechne, pospolite występowanie na dość rozległym obszarze Kujaw — tu niezwykle pomocne stało się opracowanie botaniczne J. Wilkoń-Michalskiej *Szata roślinna Kujaw. Przewodnik florystyczny* (1971). Wyjątkowo w kwestionariuszu znalazły się cztery gatunki niezwykle rzadko rosnących na tych obszarach drzew, tj. *buk zwyczajny* (*Fagus silvatica* L.), *jodła pospolita* (*Abies alba* Mill.), *świerk pospolity* (*Picea abies* Lam.) i *modrzew polski* (*Larix polonica* Rac.). Jednak, mimo że drzewa te spotyka się na tych obszarach sporadycznie i nie w zbiorowiskach zwartych (efekt sztucznego zalesienia), to są one na tyle znane, by można je było umieścić w kwestionariuszu.

Kolejny problem związany był z kolejnością pytań. Aby kwestionariusz był ułożony tematycznie (według pewnego schematu), większość gatunków łączona była ze sobą w grupy ze względu na ich funkcje użytkowe. Najpierw pojawiały się w trakcie rozmowy z interlokutorami pytania o rośliny, które wykorzystuje się w gospodarstwie domowym, np. do kiszenia: ogórków (*chrzan*, *koper*, *czosnek*), kapusty (*kminek*), czy też potrzebne do sporządzenia kwaśnej zupy (*szczaw*, *le-bioda* itd.). Pytania uszeregowane w ten sposób ułatwiały informatorom odpowiedź i nie wymagały zbędnego wysiłku umysłowego, ponieważ skupiali się oni na konkretnym temacie.

Następna kwestia wiązała się z formą pytania, które było stawiane zawsze nie wprost. Próbując jak najpełniej oddać wyróżniki danej rośliny (jednocześnie możliwie najbardziej skrótowo — by nie zarzucić interlokutora nieistotnymi pytaniami z dodatkowymi cechami), należy znaleźć wśród mnogości właściwości te, które są najsilniej utrwalone w świadomości człowieka mieszkającego na wsi. Chłopi mają bowiem odmienny punkt widzenia od mieszkańców miasta czy od osób zawodowo zajmujących się botaniką, co w istotny sposób — jak stwierdza J. Bartmiński — „determinuje wybór podstawy definicji” (1990: 116). Nazwy roślin w gwarach utrwalone są w słownictwie potocznym, pierwotnym i każdy eksplorator zapisuje taki właśnie obraz świata. I dlatego *kąkol polny* (*Agrostemma githago* L.) to dla chłopa przede wszystkim **chwast**, kiedy więc tworzone jest pytanie-definicja, najistotniejsze staje się: miejsce występowania tej rośliny, jej szkodliwość oraz wygląd. Z kolei dla botanika najważniejsze informacje dotyczyć będą systematyki: roślina wyższa, okrytonasienna, klasa: Dwuliścienne, podklasa: Wolnoplątkowe, rząd: Goździkowce, rodzina: Goździkowate, rodzaj: *Kąkol*, gatunek: *Kąkol polny* (systematyka botaniczna za: Świejkowski 1990), a dopiero potem cech użytkowych. Skoro każdy człowiek inaczej traktuje tę samą roślinę, to stworzenie właściwej definicji przez językoznawcę wymaga spełnienia określonych warunków, tak by połączyć wiadomości z takich dziedzin jak botanika,

etnografia, socjologia i lingwistyka. Do najistotniejszych warunków, które zostały dostrzeżone podczas prowadzenia badań, należały:

- (1) **Bardzo dobra znajomość gatunków roślin:** ich wyglądu, wielkości, kształtu, barwy wszystkich części, tzn. łodygi, kwiatu, liści, nasion, owocu; miejsca występowania — łąka, pole, woda, las, bagno, przychacie; cech szczególnych, np. intensywnego zapachu, oraz właściwości, tj. stosowania w lecznictwie bądź szkodliwości. Należy zdać sobie sprawę, że wiedza eksploratora nie może dotyczyć tylko tych gatunków, których nazwy chce usłyszeć, lecz także innych, z pewnych względów kojarzonych czy nawet mylonych. Jest to konieczne, gdyż czasami zdarza się, że interlokutor ma trudności z identyfikacją jakiejś rośliny i podaje nam określenie innego gatunku, np. mocno pachnące zioło podawane choremu na żołądek to *mięta pieprzowa* (*Mentha piperita* L.) albo *melisa lekarska* (*Melissa officinalis* L.). Zdarza się także, że ta sama nazwa gwarowa może odnosić się do dwóch podobnych roślin, np. na Kujawach dla określenia *borówki czarnej* (znanej też na innych terenach pod nazwą *czarnej jagody* — *Vaccinium myrtillus* L.) i *borówki bruszniczy* (*Vaccinium vitis idaea* L.) słyszymy tę samą nazwę *borówka*; podobnie jest w wypadku *maliny* (*Rubus idaeus* L.) i *jeżyny* (*Rubus fruticosus* L.), tu spotykane są na Kujawach określenia *jażyna* lub *jeżyna*.
- (2) **Znajomość procesów fonetycznych zachodzących na danym obszarze.** Pozwala ona na późniejsze rzetelne analizy językoznawcze. Mimo że stworzony do badań kwestionariusz związany był ściśle z nazewnictwem botanicznym, to wywiady z interlokutorami nie rozpoczynały się od pytań o rośliny, a od informacji pozwalających ustalić procesy fonetyczne. Takie obserwacje poprzedzające odpytanie (zapisywane w kwestionariuszu) pozwalały później rozwiązywać pojawiające się wątpliwości z interpretacją artykulacji. Odpytywanie tylko według kwestionariusza z nazwami roślin mogłoby uniemożliwić ustalenie jednoznacznych rozstrzygnięć choćby przy związkach frazeologicznych tj. *bez ogrodowy* (udźwięczniająca, wymowa krakowsko-poznańska) czy *bes ogrodowy* (ubezdźwięczniająca, wymowa warszawska)?
- (3) **Znajomość gwarowych nazw roślin i ich synonimów.** Gromadzenie fitonimów wymaga przeprowadzenia dokładnych i długotrwałych studiów botanicznych i poszukiwań w różnych opracowaniach poświęconych tej tematyce. W pracy nad kwestionariuszem do niniejszego studium nazw roślin szukano nie tylko w opracowaniach dialektologicznych, w tekstach gwarowych, słownikach, pracach naukowych poświęconych tej tematyce (szczegółowy wykaz tych prac znajduje się w podrozdziale 1.2. *Stan badań*), ale także w przewodnikach do oznaczania roślin czy publikacjach naukowych dotyczących botaniki czy zielarstwa, m.in. w pracach J. Mowszowicza *Flora jesienna* (1977), *Flora letnia* (1987), *Flora wiosenna* (1988), w *Słowniku polskich roślin lekarskich* (Karchowski 1948), w *Ludowym mianownictwie roślin zielarskich* (Kuehn 1963), w *Historiach ziołowych* (Kawałko 1986) czy

studium *Ziola i ich stosowanie* (Kuźnicka, Dziak 1984). Wszystkie one odnosiły się nie tylko do badanego terenu, ale często całego obszaru Polski, co wynika z faktu, iż zasięg występowania danego leksemu nie pokrywa się zazwyczaj z granicami między gwarami i dialektami. Leksyka łatwo przenosi się z jednego obszaru na inny, podlega różnym naciskom, m.in. kulturowym, historycznym. Stąd przed wyjazdem na badania w terenie na podstawie różnorodnych źródeł sporządzony został wykaz synonimów. Był on bardzo przydatny podczas odpytywania, ponieważ w niektórych przypadkach (gdy interlokutor miał problemy z przypomnieniem sobie nazwy) dawał możliwość zadania pytania sugerującego kilka określeń dla interesującej nas rośliny: „Czy nie mówiono we wsi: *złota różga*, *złota miotła* albo *mietlica*?” [są to gwarowe nazwy *nawłoci pospolitej* — *Solidago virga-aurea* L. — przyp. aut.]. Osoba pytana miała więc podanych kilka synonimów (najczęściej trzy) i wybierała jej znany. Takie rozwiązanie stosowane było jednak tylko wtedy, gdy inne sposoby uzyskania odpowiedzi zawodziły.

(4) **Przygotowanie odpowiednich tablic dla zilustrowania badanej leksyki.**
Problem ten podkreślił A. Zaręba:

(...) przede wszystkim jednak staramy się usilnie otrzymywać nazwę przez pokazanie rzeczy. (...) to najpewniejszy sposób, ponieważ wyłącza nieporozumienie co do samego przedmiotu (1983: 151).

Językoznawca prowadzący badania z zakresu botaniki ma trzy możliwości: sporządzić zielnik ilustrujący pytania lub stworzyć album kolorowych fotografii, ewentualnie rysunków. Trzecia możliwość, z której można skorzystać, to swobodna rozmowa prowadzona z interlokutorem w pobliżu domu, na łące, polu, gdzie można wskazać interesujące nas rośliny — to rozwiązanie ma jednak ograniczenia, jeśli chcemy poznać nazwy wielu różnych gatunków i zestawzić je z danymi uzyskanymi w innych wsiach. Podczas badań w latach 1999–2000 wykorzystano przede wszystkim drugą możliwość, ponieważ oparcie się na zielniku pociągało za sobą korzystanie z roślin, które straciły swoją naturalną barwę, a ich wygląd po zasuszeniu i sprasowaniu znacząco różnił się od rzeczywistego. Ponadto trudno byłoby wymagać od interlokutorów rozpoznania rośliny i podania jej nazwy na podstawie zaledwie fragmentu, a tak mogłoby być na przykład w wypadku *łopianu większego* (*Arctium lappa* L.) — ze względu na jego wysokość, dochodzącą nawet do 2 m, nie mógłby się on znaleźć w zielniku. Podobnie *barszcz zwyczajny* (*Heracleum sphondylium* L.), gdyż jego liście mają ogromne rozmiary dochodzące nawet do 40–50 cm. Tak byłoby z wieloma innymi występującymi pospolicie roślinami. Problemem było także znalezienie jednego atlasu z roślinami, w którym znajdowałyby się wykorzystane w badaniach gatunki. Również zwyczajowy format takiego wydawnictwa (zwykle mniejszy niż A5) dyskwalifikował tego typu publikację. Biorąc pod

uwagę opisane problemy, podstawą wizualizacji roślin stał się wykonany odręcznie album z ilustracjami (o formacie A4). Był on kolorowy i prezentował zawsze całe rośliny z ich charakterystyczną barwą, pokrojem i kwiatem podczas pory kwitnienia. W przypadku drzew, krzewów czy krzewinek album prezentował nie tylko ich sylwetkę, lecz także kształt pojedynczego liścia (drzewa liściaste) czy szyszek (drzewa iglaste).

- (5) **Znajomość kultury ludzi mieszkających na danym obszarze.** W odniesieniu do badań leksykalnych dotyczących roślinności najbardziej interesujące dla eksploratorów są zwyczaje, przesady związane z mocą, przeznaczeniem określonych gatunków oraz inne zjawiska odnoszące się do rzeczywistości pozajęzykowej. W wypowiedziach informatorów często można się spotkać z wymienianymi spontanicznie cechami, o których źródła botaniczne czy poświęcone zielarstwu wspominają z rzadka, np. *bałka moja piwa napar z buvatka, bo kref czyści* (informatorka 1, punkt 11 — wypowiedź dotycząca *fiolka trójbarwnego*, *Viola tricolor* L.). Mimo upływu czasu we wsiach przywiązuje się wagę do zielarstwa i magicznych sposobów leczenia, bardzo często uważając je za skuteczniejsze. Od wielu wieków dolegliwości chłopcy i chłopcy leczyli znachorzy, zegnarki, gościarze (od chorób kołtunowych), owczarze, którzy — poza zażegnaniem i zamawianiem chorób — stosowali odwary, okłady i kąpiele z ziół, przy czym zdarzało się, że rośliny podawano chorym niezgodnie z właściwościami leczniczymi. Na Kujawach „wiejskich lekarzy” było wielu, m.in. znachor w Suchatówce leczył kamienie żółciowe, znachor w Radziejowie zażegnawał wszystkie choroby, „doktórka” z Kowala odejmowała czary, znachorka z Topólki zażegnawała kołtun, stara kobieta z Bądkowa leczyła choroby kobiece (Szychowska-Boebel 1972: 82–83). Rośliny odgrywały też istotną rolę w obrzędach magicznych, np. *czosnek pospolity* (*Allium sativum* L.) miał chronić przed złymi mocami, *koper ogrodowy* (*Anethum graveolens* L.) parzony w winie miał wzmacniać namiętność, *barwinek większy* (*Vinica major* L.) miał odpędzać złe duchy, *kminek zwyczajny* (*Carum carvi* L.) chronił przed czarownicami, a *lebiodka pospolita* (*Origanum vulgare* L.) wkładana w czasie burzy w skopki chroniła mleko przed skwaszeniem. Uważano także, że występowanie niektórych gatunków pociąga za sobą określone fakty: *że rośnie żevanna, tam bes posagu panna* (*dziewanna drobnokwiatowa* — *Verbascum thapsus* L.) (por. szerzej Wierzbicka Ag. 2018: 229–230). Wydaje się więc, że znajomość wierzeń (ginących już wprawdzie, ale znanych jeszcze grupie starszych ludzi mieszkających na wsi) mogła okazać się bardzo przydatna i często ułatwiała uzyskanie od informatora nazwy rośliny kojarzonej z jej cudowną, nadprzyrodzoną mocą.

Kiedy wszystkich pięć warunków zostało spełnionych, można było przystąpić do najważniejszej czynności: tworzenia właściwej definicji, pamiętając cały czas o punkcie widzenia odpytywanej osoby. Na potrzeby pracy zbudowany został wzór złożony z faset (faseta — „grupa klas odpowiadających jakiejś wspólnej charakterystyce, oznaczających np. ‘rodzaj materiału’, ‘rodzaj czynności’ itd.

Fasety mogą być grupowane w kategorie”, zob. *Słownik terminologiczny informacji naukowej* 1979: 45). Terminem tym posługują się semantycy, m.in. A. Wierzbicka, J. Bartmiński, gdy nazywają jednorodne zespoły cech danego przedmiotu, uwzględniając pewne znaczeniowe schematy (por. Wierzbicka An. 1984: 313–328; Bartmiński 1990: 103–120; SSiSL 2021; SSiSL 2022a, 2022b, 2022c).

Dla dziko rosnących chwastów, ziół, kwiatów

Tabela 2. Faseta chwastów, ziół i kwiatów

Kategoria	Chwast	Zioło	Kwiat
Miejsce występowania	pola uprawne	łąki, pola, ogrody	przysroczka, przysroczka, śmietniśka, suche łąki i zarośla, zręby leśne, brzegi wód
Rozmiar	wysoki, 80–100 cm	średni, do 60 cm	30–120 cm
Wygląd	purpurowe kwiaty na cienkich łodygach	pierzaste liście, drobne białe kwiaty	łodyga rozgałęziona, owłosiona; liście półkoliste, owłosione; kwiaty ciemnoróżowe lub purpurowe
Zastosowanie	roślina trująca	w ziołarstwie oraz jako pokarm dla młodych indyków	korzeń zawiera śluz stosowany w chorobach układu pokarmowego i oddechowego
Cechy magiczne	mieszka w nim diabeł	—	wierzono, że zjedzenie owoców powoduje choroby umysłowe
Gatunek	<i>kąkol polny</i>	<i>krwawnik pospolity</i>	<i>ślaz dziki</i>

Źródło: opracowanie własne.

Dla roślin uprawianych w ogrodzie

Tabela 3. Faseta roślin ogrodowych

Kategoria	Zioło	Kwiat
Miejsce występowania	ogrody	ogrody
Rozmiar	60–100 cm	niski lub średni
Wygląd	liście jasnozielone, grubo karbowano-ząbkowane; kwiaty białe, żółtawe lub jasnoróżowe, kształtem przypominające serca	żółte lub czerwone kwiaty

Tabela 3 (cd.)

Kategoria	Ziolo	Kwiat
Zastosowanie	roślina miododajna; przyprawa kuchenna; stosowana na uspokojenie, przeciwskurczowo, przeciwzapalnie, przeciwwymiotnie	roślina ozdobna, odstrasza mszyce
Cechy magiczne	—	—
Gatunek	<i>melisa lekarska</i>	<i>aksamitka rozpierzchła</i>

Źródło: opracowanie własne.

Dla roślin wodnych i bagiennych

Tabela 4. Faseta roślin wodnych i bagiennych

Kategoria	Roślina wodna	Roślina wodna	Roślina bagienna
Miejsce występowania	stawy, jeziora	stawy, jeziora	bagna, brzegi rzek, stawów, mokradeł
Wygląd	drobne zielone listki porastające wodę	piękny biały kwiat oparty z dużym skórzastym liściem	duże pierzaste liście, podobne do liści selera
Cechy użytkowe	pokarm dla kaczek	roślina ozdobna	roślina trująca
Gatunek	<i>rzęsa wodna</i>	<i>grzybień biały</i>	<i>szalej jadowity</i>

Źródło: opracowanie własne.

Dla drzew, krzewów i krzewinek

Tabela 5. Faseta drzew, krzewów i krzewinek

Kategoria	Drzewo	Krzew	Krzewinka
Rodzaj ulistnienia	iglaste	liściasty	liściasta
Rodzaj owocu	zwisająca szyszka	—	czarna jagoda
Rozmiar	wysokie, do 40 m	średni, do 2,5 m	mała, do 30 cm
Wygląd	sylwetka strzelista	rozłożyste gałęzie	kilka łodyżek pokrytych drobnymi, ciemnymi listkami

Kategoria	Drzewo	Krzew	Krzewinka
Kwiat	—	drobny, biały, wonny	drobny, biały, zwisły
Cechy użytkowe	uzyskuje się z niego drewno i żywicę	krzew ozdobny	owoce jadalne
Gatunek	<i>świerk pospolity</i>	<i>jaśmin wonny</i>	<i>borówka czernica</i>

Źródło: opracowanie własne.

Przytoczone w tabelach cechy stawały się podstawą do pytania-definicji, które było prezentowane informatorowi. Oczywiście wymienione eksplikacje były w wielu przypadkach poszerzane przez dodanie kolejnych faset, np. cechy magiczne w wypadku drzew czy ziół. Nie był to jednak zabieg konieczny dla każdego gatunku, a tylko dla wybranych, gdy dana roślina posiadała taką cechę. W przeciwnym wypadku dana faseta nie występowała.

Przy sporządzeniu wskazanych zestawień dużym problemem stało się także wyodrębnienie i nazwanie stworzonych podkategorii. Wprawdzie szereg faset potrzebnych do zbudowania definicji odpowiadającej punktowi widzenia informatora powtarza się (najczęściej: występowanie, wygląd, rozmiar, cechy użytkowe), ale nie dzieje się tak zawsze, bo istnieją specyficzne, charakterystyczne tylko dla niewielkiej grupy roślin cechy, np. w wypadku drzew jest to rodzaj ulistnienia: liściaste — iglaste, w przypadku roślin wodnych jest to z kolei miejsce występowania. Stąd bardzo właściwe wydaje się zbudowanie eksplikacji hasła dla kilkunastu-kilkudziesięciu gatunków, podobnych pod względem morfologicznym (oczywiście w tym wypadku pojęcie morfologii dotyczy jedynie cech botanicznych, tzn. podobieństwa wyglądu) — grupa (1): chwasty, ziola, kwiaty; grupa (2): rośliny ogrodowe; grupa (3): rośliny wodne i bagienne; grupa (4): krzewy, krzewinki; grupa (5): drzewa. Schemat taki przedstawiał się następująco:

KATEGORIA: tu rodzaj rośliny;
 MIEJSCE WYSTĘPOWANIA: woda, łąka, las, pole, ogród itp.;
 ROZMIAR: duża, średnia, mała;
 WYGLĄD: strzelisty, kulisty, rozgałęziony itp.;
 ULISTNIENIE I JEGO KSZTAŁT: liście — igły, duże — małe, szerokie — wąskie itp.;
 OWOCE: rodzaj, kształt, kolor itp.;
 KWIATY: kształt, kolor, wielkość, zapach itp.;
 CECHY UŻYTKOWE: lecznicze, przemysłowe, ozdobne itp.;
 CECHY SZCZEGÓLNE: wyróżniające dany gatunek, niepowtarzalne itp.;
 CECHY MAGICZNE: wierzenia, obrzędy, obyczaje itp.

Zostało tu zaprezentowanych wiele faset. Gdy jednak tworzona była definicja, nie wszystkie one były wykorzystywane — zachodziła bowiem obawa, że informator zgubi się w nazbyt szczegółowych objaśnieniach i nie odpowie na

zadane pytanie. Dlatego pytania dotyczyły wyłącznie cech specyficznych dla danego gatunku, a definicja spełniała podstawowy warunek: odzwierciedlała obraz świata człowieka mieszkającego na wsi oraz była wielowarstwową konstrukcją oddającą najistotniejsze elementy rzeczy, o które pytamy. Spełniała więc postulat, wskazany przez J. Bartmińskiego, że „dobrze zbudowana definicja powinna zawierać systematycznie ułożone dane co do tworzywa, funkcji, struktury, działań sprawczych przedmiotu” (1990: 119), a także czynniki językowe i kulturowe.

Podczas zbierania słownictwa istotna była jeszcze jedna kwestia: od interlokutora można było spodziewać się nazwy wyrażonej nie tylko jednym leksemem [tj. *perz* (*Agropyron repens* L.), *pokrzywa* (*Urtica dioica* L.), *tatarak* (*Acorus calamus* L.), *dąb* (*Quercus robur* L.)], ale także określonego zestawienia, utrwalonego w świadomości ludzkiej i pełniącego rolę nazwy. W wypadku roślin często bowiem jest tak, że wypowiedzenie jakiejś nazwy pociąga za sobą pojawienie się kolejnych atrybutów związanych z miejscem występowania, cechami morfologicznymi, np. *ogrodowa*, *pnąca*, *dzika*. Dlatego — w celu uzyskania oczekiwanej odpowiedzi od interlokutora — w trakcie zadawania pytań kluczowe było precyzyjne zaznaczenie w definicji najistotniejszych aspektów. Podczas prowadzenia badań dostrzeżono, iż w gwarze kujawskiej kilka różnych roślin (które łączy podobieństwo morfologiczne, np. liścia) otrzymuje jedną popularną, znaną nazwę, jak np. *pokrzywa*, *mięta*. Jednak informator — aby je rozróżnić — dodawał do nazwy przymiotnik jakościujący, który w efekcie stanowi o tym, że jest to odrębny gatunek: *guuxa pokšyva* (prawoślaz lekarski — *Althaea officinalis* L.), *b'aua pokšyva* (jasnota biała — *Lamium album* L.), *pokšyva* (*pokrzywa* *pospolita* — *Urtica dioica* L.) oraz *koćo mēnta* (kocimiętka właściwa — *Nepeta cataria* L.), *žiko mēnta* (*mięta* *polna* — *Mentha arvensis* L.). Te dwuczłonowe nazwy tworzone są zawsze dla roślin, które są uderzająco podobne (ich liście, łodygi) czy występują na określonym obszarze (pole, łąka, woda itp.). Stąd nazwa konkretnego gatunku jest formą bazową, do której dodawane są przez ludzi mieszkających na wsi epitety przedmiotowe: *dzika*, *polna*, *leśna*, *zółta*. Z tego typu łączliwością spotkać się można dość często podczas prowadzenia badań fitonimicznych.

Gdy udało się połączyć te wszystkie zasygnalizowane elementy w dobrą, krótką definicję, można było usłyszeć od interlokutora oczekiwaną nazwę.

1.2. Nazwy roślin — stan badań

Zbieranie i analizowanie gwarowych danych materiałowych jest sprawą pilną, jak zresztą wszystkie prace, które stawiają sobie za cel utrwalenie i opisanie ginących gwar polskich.

Od wielu lat prowadzi się intensywne studia nad stanem gwar na całym terytorium językowym Polski czy tylko jego części. Efektem są znakomite opracowania dialektologiczne dotyczące gwar polskich, do których należą m.in. praca

zbiorowa *Mały atlas gwar polskich* (MAGP) opracowana przez Pracownię Dialektologiczną Zakładu Językoznawstwa Polskiej Akademii Nauk w Krakowie pod kierunkiem K. Nitscha, a po jego śmierci M. Karasia (MAGP 1957–1970); monografia i atlasy K. Dejny (Dejna 1993; APID; AGP), a także atlasy dotyczące wybranych gwar: *Atlas gwar mazowieckich* (1971–1990) opracowany przez H. Horodyską-Gadkowską i A. Strzyżewską-Zarembę (t. I), i kolejne tomy przez A. Kowalską i A. Strzyżewską-Zarembę (t. II–X); *Atlas języka i kultury ludowej Wielkopolski* (1979–1991) pod red. Z. Sobierajskiego i J. Burszty; *Atlas językowy Śląska* A. Zaręby (1969–1989); opracowany pod kierunkiem Z. Stieberta i H. Popowskiej-Taborskiej *Atlas językowy kaszubszczyzny i dialektów sąsiednich* (1964–1978), a także *Atlas językowy województwa kieleckiego* K. Dejny (1962–1968). Ponadto wydano także słowniki gwarowe, m.in.: J. Karłowicza *Słownik gwar polskich* (1900–1911); *Słownik gwar polskich* (SGP) opracowany w Instytucie Języka Polskiego Polskiej Akademii Nauk w Krakowie (do 1977 roku pod red. M. Karasia, następnie pod red. J. Reichana, a potem pod red. J. Okoniowej); *Mały słownik gwar polskich* pod red. J. Wróńca (MSGP 2010); B. Wyderki *Słownik gwar śląskich* (2000–2020); H. Pelcowej *Słownik gwar Lubelszczyzny* (2012–2022, t. I–XI, w tym t. V *Świat roślin*); *Słownik gwar małopolskich* pod red. J. Woronicy (2016–2018), *Słownik gwary i kultury Kujaw* (t. I) pod red. Z. Sawaniewskiej-Mochowej (SGKK, I), ilustrujące zróżnicowanie mowy ludowej.

Dialektologów interesuje najczęściej cały system języka, jednak oprócz takich publikacji pojawiają się także inne, poświęcone zazwyczaj jednemu elementowi tego systemu, tj. fonetyce, fonologii, morfologii, składni. Wiele opracowań poświęconych jest także leksyce (por. m.in. Falińska 1974–1984, 2016; Horodyska-Gadkowska 1967; Piotrowicz 1991; Pelcowa 1994, 2017; Reichan 1990; Popowska-Taborska, Boryś 1996; Popowska-Taborska 1998; Karaś 2011; Cygan 2018), mimo że przez niektórych uczonych nie jest ona traktowana jako element systemu języka. O ile badania fonologiczno-gramatyczne dają wymierne wyniki na niewielkim obszarze (na przykład jednej wsi), o tyle zbieranie zasobu słownikowego powinno dotyczyć większego terenu, ponieważ

zasięgi zróżnicowań w zakresie zasobu słownictwa nie mogą wyodrębniać gwar i wytyczać ich granic na równi z zasięgami czy skupieniami izogłos, które wytyczają językowe właściwości systemu gwary (Dejna 1998: 16).

Niemniej istotna jest także kwestia ocalenia zasobów leksykalnych. Jak stwierdza H. Kurek, „[a]naliza poszczególnych płaszczyzn systemu gwarowego pozwala stwierdzić, że mowa ludności wiejskiej najtrwalej zachowywana jest w słownictwie” (2018: 205). W związku z upowszechnieniem polszczyzny ogólnej obserwuje się dynamiczny proces przechodzenia z systemów dialektalnych na system języka ogólnopolskiego (Kurek 2012: 88). Wraz z odchodzeniem pokoleń pradiadków i dziadków giną bezpowrotnie przede wszystkim

kulturemy. Te słowa-klucze posiadają swoistą treść funkcjonującą tylko na określonym, niewielkim obszarze i przekazywane są z pokolenia na pokolenie, odgrywając istotną rolę w samoidentyfikacji danej zbiorowości (Nagórko i in. 2004: XIX). Niewątpliwie należą do nich także bogato reprezentowane w gwarach fitonimy.

Jak zostało to już wcześniej nakreślone, badania związane ze zbieraniem leksyki najlepiej prowadzić na większym terytorium językowym — Słowiańszczyzny lub Polski. Postulat ten spełniają obszerne pod względem materiałowym monografie wykorzystane w niniejszym studium: W. Budziszewskiej *Słowiańskie słownictwo dotyczące przyrody żywej* (1965), J. Rostańskiego *Zielnik czarodziejski to jest zbiór przesądów o roślinach* (2018), W. Sędzika *Prasłowiańska terminologia rolnicza. Rośliny uprawne. Użytki rolne* (1977), A. Spólnik *Nazwy polskich roślin do XVIII wieku* (1990), L. Wajdy *Polskie nazwy drzew i krzewów na tle ogólnosłowiańskim* (1976), L. Wajdy-Adamczykowej *Polskie nazwy drzew* (1989), M. Marczewskiej *Drzewa w języku i kulturze* (2002), J. Waniakowej *Polskie gwarowe nazwy dziko rosnących roślin zielnych na tle słowiańskim. Zagadnienia ogólne* (2012). Bogatą bazę pod względem materiałowym stanowią także wykorzystane w tym studium zeszyty 3–4 i 6–7 tomu II *Słownika stereotypów i symboli ludowych* (SSiSL) pod red. J. Bartmińskiego (2021–2022), jak również tom XVI serii *Język a Kultura: Świat roślin w języku i kulturze* pod red. A. Dąbrowskiej, I. Kamińskiej-Szmaj (2001) oraz liczne artykuły (m.in.: Balcerzowa 1960, 1966; Basara, Basara 1989; Borejszo 2000; Budziszewska 1972a, 1972b, 1974a, 1974b; Chodurska 2013; Dubisz 2021; Gajdamowicz-Mazurek 1985; Guz 2011; Hensłowa 1972, 1976; Kowalewski 2022; Kowalik 2015; Kreja 1965, 1995; Kuryłowicz 2006a, 2006b; Lech-Kirstein 2012; Nowik 1993; Oklejewicz, Łuczaj 2008; Magda-Czekaj 2016; Majewski 1893; Marczevska 1995, 1997/1998, 1999; Moszyński 1955; Łuczaj 2008; Nowakowska 2001, 2002, 2005; Osowski 2022; Paleczna 1978; Pawłowski 1974; Pelcowa 2001b, 2002b, 2019; Rogowska-Cybulska 2003, 2005a; Skubalanka 2009; Spólnik 1986; Stec 2021; Szcześniak 2014, 2015; Tomczak 2001; Wajda 1983; Wajda-Adamczykowa 1984; Waniakowa 2005, 2006, 2011, 2013, 2014, 2015, 2019, 2021a, 2021b, 2022; Wierzbička Ag. 2005, 2009, 2012, 2018, 2021; Zaręba 1960).

Liczne są także prace leksykalne poświęcone mniejszym obszarom — Mazowszu, Małopolsce, Wielkopolsce, Kaszubom, Śląskowi — w tym mniejszym zespole gwar czy gwarze jednej wsi z tych terenów:

- Mazowsze. Monografie: D. Czyż, *Nazwy wybranych roślin polnych i łąkowych używanych w okolicach Ostrołęki* (2010); S. Dubisz, *Nazwy roślin w gwarach ostródzko-warminsko-mazurskich* (1977); E. Lechocka, *Nazwy roślin w pieśniach warminsko-mazurskich z przełomu XIX i XX wieku* (2022); E. Rogowska-Cybulska, *Gwarowy obraz roślin w świetle aktywności nominacyjnej ich nazw (na przykładzie gwary wsi Wagi w powiecie łomżyńskim)* (2005b). Artykuły: Cienkowski 1963b; Dubisz 1972, 1975;